

csakugyan ki nem teljesítő oeuvre-re mindenképp alkalmazhatók Kosztolányi legkedvesebb kortárs költőjének, Rilkének sorai az archaikus Apolló-torzóról:

... *Amde porzó
fénytől sugárzik lámpaként e torzó
s nézése benne lecsavarva még
parázslík...*

Hála Dér Zoltán gyűjtőmunkájának, pontos szövegeköltselésének, most a „torzó” egy újabb tagja került elő. Ki-ki odaillesztheti a maga Csáth Géza-szobrához.

RÉZ PÁL

KRITIKUS A PORONDON

UTASI CSABA. *Tíz év után.*

Symposion Könyvek 40.

Forum, Újvidék, 1974.

Merész, mondhatnók vakmerő vállalkozás egy fiatal kritikus részéről működése első évtizedének termését így, együtt közzétenni, mint most Utasi Csaba tette. Esetében különösen, mert ő nem falazta be magát olyan tolvajnyelvbe, a szakszerűség olyan nehezen áthatolható közegébe, mint némely pályatársa, így nem számíthat arra, hogy az olvasó inkább fejet hajt tudománya előtt, csak ne kelljen elolvasnia. Azt hiszem, ilyen kegyre soha nem is számított. Benyomásait nem sterilizálta, ítéleteit erős érzelmi hangsúllyal fogalmazza, polemikus hajlamát táboron belül is szóhoz engedí, s ez, ha nem is különíti el a Symposion többi kritikásától, egyéni karakterének elég fontos vonása.

Vakmerőnek éppen azért mondtuk, mert azok a falak, melyeket a Symposion megostromolt, ma már nem állnak. A hajdani konfliktusok nyomait ugyan őrzik a vitafelek, de a tíz év előtti érvek indulatos képviselését csak akkor érezzük érdekesnek, ha időálló gondolatot mozgósítottak. Vagy akkor, ha a kritikus egyéniségének dokumentumértékű jegyeit őrzik.

Utasi Csaba kritikáit az utóbbi adottságai miatt lehet ma is figyelemmel olvasni. Nemzedéke izgalmi, régít romboló és újat kereső nyugtalanságai a kritikán belül, azt hiszem, az ő írásaiban tükröződnek a legközvetlenebbül. Az olvashatóság szempontjából ez határozott érdem. Magyarozatához hozzátartozik, hogy elméleti készültségét nem fitogtatja, bár kisebb-nagyobb kitérőkre ő is hajlamos. Idézetekkel nem terheli agyon írásait, s egyébként is számol az olvasó teherbírásával, figyelmét jobbra ismerős jelenségekre összpontosítja, s végül módszertana létével nem hivalkodik, beleoldódik a spontán véleménynyilvánítás, az érvelő tömör jellemzések folyamatába. Még arra sem vigyáz, hogy az esetleges réseket, a félreértés lehetőségeit megszüntesse. Nem aggályos, nem magyarózkodó, álláspontja tudákos körülbástyázása helyett nyílt mellel lép porondra és ingerel ellentámadásra.

Ideje megnéznünk, mindezt mi ellen és miért teszi. Ezzel egyúttal a Symposion-csoporthoz való tartozás esztétikai és irodalompolitikai tar-

talmait is jelezhetjük. „Nem, egészen mást neveltünk mi ki, egészen mást vetettünk meg: a »termő por« mítoszát, a tópartiságot, a vajdasági életérzést, a szellemi röghöz kötöttséget, a csendesen melázó önelégültséget...” (163.) Ezek a sorok fejezik ki azt, ami ellenében munkálkodnak ezek a kritikák. Szerencse, hogy már a pályamódosítás fázisában ölt formát ez az interpretálás, így az első évek szélsőséges eszméit is korrigálja bennük. Tagadja például, hogy magától a valóságtól, a tájtól és a néptől is elfordultak volna. Hangsúlyozza, hogy csak „a köldöknéző vajdaságiság szellemétől”. Ezzel szemben azt az irodalmat pártfogolja, amelyik szembenéz az egzisztenciális kérdésekkel. Ez az irodalom szerinte a Symposionnal kezdődik, mert még a szimpla és földhözragadt irodalom ellenében indulók sem „jutottak el korunk egzisztenciális kérdéseihg”. (159.) A részletekből kiderül, hogy érvényesnek véli ezt nemcsak Herceg Jánosra, Majtényi Mihályra és Szirmai Károlyra, de helyel-közzel Major Nándor nemzedékére is — a Csépe Imre- vagy Komáromi József Sándor-szerű írókról nem is beszélve.

Hogy korunk egzisztenciális kérdéseinek Utasi mit tart, azt elméletileg nem tisztázza. Néhol Kienkegaard-ra, máshol Camus-re hivatkozik, s ebből gyanítható, hogy az egzisztencializmust mint filozófiát is közelinek érzi. Erre vall az is, amit az abszurditás jelentőségéről tételesen is megfogalmaz: „Mindennél lényegesebb lett volna, ha a világ abszurditása élményükké válik, hiszen ez az élmény egyensúlybontó, kikölkentő, a kifulladásig ellenállásra és szembeszegülésre ösztönöz — következközéskep-pen igazán releváns mű nélküle korunkban aligha is születhetik.” (25.)

Nem osztjuk ezt a véleményt, de nem járnánk el méltányosabban, ha a marxi dialektika, a lukácsi esztétika felől gyöngéit kimutatnók. A gyakorlat során ugyanis Utasi sokkal rugalmasabb és nyitottabb, mint előbb idézett passzusában. A füle és a kritikusi erkölce jobb, mint formulái. Voltaképpen nem is teoretikus, hanem empirikus természet, s egzisztenciális érvényű költői tettnek is jobbára az otthontalanság, a tehetetlenség konzekvens megvállását minősíti, s a hazugságok, a konzolidáltság áler-kölce elleni lázadást: Végel László *Makró...-ját*, Fehér Kálmán és Domonkos István verseit. Különösen a *Kormányeltörésben* volt nagy élménye. „Micsoda dadogás, istenem, tizedszerre sem tudok betelni vele!” (125.) El is mondja, hogy miért, s indokai között legnagyobb nyomatékkal Domonkosnak azt az érdemét említi, hogy „végső kiszolgáltatottságában sem lágyul el, ellenkezéleg: a groteszkké torzított nyelv segítségével a nevetés, sőt *kinevetés* felé irányítja versét”. (128.) Ez a cikk ezekkel a tanulságos sorokkal fejeződik be: „Igen, meg kéne egyszer írni már azt a hosszú-hosszú verset is, mely elejétől végéig ha-ha-hát zuhogtatna ránk — hullámnzó, végtelen nevetést. Mert alighanem csak az segíthetne-könnyít-hetne rajtunk, kiknek istene, mint érezzük nap nap után, csakugyan »félúton elveszett«.” (129.)

Azért jellemző ez a vallomás, mert világosan tükrözi, hogy Utasié mélyen átélte veszteségtudat hangolja rá az említett művekre, s a hahota, amelyet szorgalmaz, korántsem a „minden mindegy” röheje, hanem kétségbeeséssel telített. S ezt megerősíti az is, hogy megveti a „labor-versek” üres spekulációt, Major írásain a társadalmi embert kéri számon, s nincs úgy elragadtatva a „neodadaizmus”, a „pop”, a „montázsolás”, a „szürrealista fecsegés”, a „sámánkodás”, a „lehetőfinom csipkőzés” példaitól, mint nálunk sokáig illendő volt. Röviden szólva: kimondottan drámái hangoltságú kritikusk. Azt ugyan sehol sem állítja, hogy az élet, a valóság kedvezően is alakítható (ezt a marxista meggyőződést rég elkezdte a szkepszis kötelező divatja), de írásainak feszültsége, dinamizmusa, expresszivitása arra vall, hogy szerzőjük igenis nyitott küzdelemnek érzi azt, amelyikben olyan szenvedéllyel tanúskodik. Nemzedéke nagy paradoxona fejeződik ki abban, hogy az etikusk, a hívő emberséget, a jelenben élő ember bizonyosságát a művészet szempontjából korlátozó hátránynak érzik, mert „a racionálisan választott hitek leszűkítik a belső végtelent, kerítést vonnak világa köré, s minél mélyebb a hite, annál torzabb, egysíkúbb műveket eredményezhet csupán”. (108.) Ebben a szemléletben a kétség, a kiábrándultság, a „létmagány iszapjának” mélysége

a termékeny állapot. Olyan ifjak képviselésében írja ezt Utasi, akik szoros és céltudatos szövetségben vittek végbe egy irodalmi frontátörést, hittek ennek magasabb értelmében, de eredményeiket kiábrándulásuk fejleményeként kell interpretálni, mert közben ráeszméltek a valóság ellentmondásos természetére is.

De az a dogmatikus következetesség, ahogy ezt a hitellenességet Utasi képviseli, maga is arra vall, hogy a vállalkozás sodrása, az odaállás hevülete fontosabb itt, mint a filozófia. S ezt védelmére számom, abban a reményben, hogy előbb-utóbb ő is fölismeri: létezéselménye gazdagabb, erkölcsé elkötelezőbb, hogysem az igazi esztétikai értékek magyarázatában a képrombolás, a hitföladás tényeinek hangsúlyozásával beérhetné. Kiétség és hit nem zárják ki egymást, s hány a példa, hogy a remény világba hatoló, fölfedező, kataritikus hatású munka forrása is lehet! Hit és illúzió nem azonos fogalmak, s az elkötelezettség is pontosabban fedné a jelenséget, például Herceg Jánosról szólva, mint a „szolgálat”.

De félreértés ne essék: nem filozófiai és terminológiai vitát akarunk kezdeményezni, hanem egy kritikus teljesítményét bíráljuk, s filozófiája ezért csak annyiban érdekel bennünket, hogy segíti-e őt a megismerésben, összhangban van-e természetével, szándékával.

Hogy az utóbbiak mennyivel dinamikusabbak, az lépten-nyomon szembeötlök. Mindenekelőtt a fölnagyító, túlélő, a dramatizáló hajlam érvényesülésében. „A megfeszített ember fájdalomának hangja szólal itt, a nyomorult és vacogó őriásé, aki anélkül, hogy akarná, lázasult aggyal egyre mélyebbre sodródik a létezés örvényeiben, egyre véresebb fintorral köp szembe annyi vélt csodát, annyi részegült elvagyódást. A mosoly vagy a hullámloccsanás tökéletesen záruló és telített, elmondhatatlan tartalmú pillanataival szemben ott tépi, marja önnön húsát a mindig kitagadott, gyalázatosan félreértett, vagy észre sem vett lény, akit a tomboló muszáj versírásra kényszerített egyszer...” És így tovább (117.)

Az a négy sor pedig, melyről a fönti jellemzés szól, Domonkos István különben csakugyan jelentős Rátkájából való, s ennyi:

A világ valamennyi költőjének minden sorát égni hagynám egy mosolyért,
egy lusta hullámloccsanás víziójáért.
Költők nincsenek!

Ítélje meg az olvasó, jogos-e ezekről a sorokról vagy Domonkos akármely művéről szólva lázasult agyról, véresebb fintorról, tépésről, marásról beszélni. Szerintünk Domonkos sokkal józanabb, keserűségében is blazírtabb, indulatai az esztétikum által átképzettebbek, mint Utasi interpretálása alapján sejteni lehetne. Ugyanez a dramatizáló hajlam érzékel „háromemeletes” szerkezetet, szuggeráló ostorcsapásszerű erőt, sorsdöntő jelentőséget, iszonyatos élethalálharcot és végül az élet képtelenségére eszméltető jelentést Fehér Kálmánnak ebben a négy sorában:

érett gyöngyvirág
a púderdobozon
Scylla és Charybdis között újra csak
libafos

Pedig „Scylla és Charybdis” már annyira elkopott sablonjai az irodalmi nyelvnek, hogy képtelenek olyan veszedelmet sejtetni, amelyről Utasi beszél, s ebben az esetben a „libafos” is csak szellemes fintor.

Van aztán ennek a dramatizáló hajlamnak másféle megnyilatkozása is: a lefokozás. Többekkel — Ács Károllyal, Fehér Ferencsel, Major Nándorral és másokkal — kapcsolatban is, de különösen Herceg Jánossal szemben érezzük ezt kirívónak, mert amellet, hogy értéket sért, *Két világ* című önéletrajzát nem aszerint ítéli meg, hogy szépírói teljesítményként mennyit ér, hanem hogy a benne ábrázolt ember milyen jellem. Az

idő és a távlat adta fölény, Herceg írói őszintesége, önszemléletének szigorú és a hitelességre törekvő ábrázolás által prezentált mozzanatokból a szerző emberi ingatagságát mutatja ki. Mintha valaki az *Egy ember élete* alapján Kassácot csavargónak, az *Ítélet nincs* Déryjét pedig feslettnek nyilvánítaná. Ha az ifjúkor egy bombasztikusan proletkultus programcikket Herceg humorral szemléli, ez elég Utasinak, hogy a „riasztó józanság” bizonyosságát lássa benne. Ezen a címen Illyést is meg lehetne róni azért, amit a *Hunok Párizsban* című művében csinált.

A „biztos belső pont” hiányának, a „legszörnyűbb Janus-arcúság”-nak a fölrovása egy kritikus írásában, aki máshol oly termékenynek állítja a „létmagány iszapját”, eleve kétségeket támaszt, de kisszerű kötözködés lenne ezen lovagolni, mikor a Herceg-könyv idéző erejű fejezetei, melyeket minden tanulmányában Utasi is hasznosít, szerzőnkben csak gyanút ébresztenek.

A dramatizáló hajlam itt már túlmutat azon, amit vele bizonyítani akartunk, hogy harcos és expanzív szellem társul itt kiábrándult filozófiákhoz: a jugoszláviai magyar irodalom egész múltját érintő szemlélet kérdésévé válik. Nem arról van szó, mintha a Herceg János könyvéhez való viszony lenne ennek a szemléletnek a próbaköve, hanem arról, hogy Utasi a „vajdasági jelleg” történelmi szerepére is rávetíti néhol a Herceg iránti ellenszenvét. Pedig társai közül ő szentelt eddig a legnagyobb figyelmet ennek a múltnak, nevezetesen a Kalangyának. Kötetében két tanulmány is tanúskodik erről. Amíg Szenteleky couleur locale-járól beszél, hajlik is a megértésre, s értékes új fölismerésekkel szolgál. Meggyőző, amikor Szirmai Károly színvonaligényét elismeri, de mikor a háború alatti Kalangyában ismét erősödni látja a „délvidéki” jelleget, ezt történetietlenül ítéli meg. Nem számol elég következetesen azzal, hogy mennyi volt ebben a védekezés azzal az „országos” szellemmel szemben, mely akkor járványszerűen terjedt, sem azzal, hogy milyenek voltak a Kalangya lehetőségei. Mindezekről bizonyára nem függetlenül még a fölszabadulás utáni „tőpartiság” vétkéért is jóval nagyobb felelősséget ró a Kalangyára, mint amennyi megilleti. Ezekre az időkre még elég jól emlékszünk, s tudjuk, hogy irodalmunk akkori állapotának okai sokkal összetettebbek. Továbbá azt is tudjuk, hogy a „vajdasági jelleg” napjainkban ismét kívánatos és fontos értékévé vált, s előzményeit az Árpád-korig igyekszik összegyűjteni és adaptálni az irodalmi tudat.

Valószínűnek látszik tehát, hogy megítélésében a történelmi érzékenységnek és helyzet tudatnak kivételes szerephez kell jutnia. Utasi irodalomtörténeti horizontja azonban nem elég széles. Korai Tömörkény-dolgozatán kívül, melyet itt is közöl, nincs olyan írása, mely a Kalangyán és mai irodalmunk határain túlmutatna. A jugoszláv irodalmak és a magyarországi irodalom is kireked ebből a képből, ami szintén elkülöníti őt a jugoszláviai magyar kritika többi művelőjétől. Még itt közölt tanulmányainak is árt ez. A Kalangya szociográfiai írásait például teljesen kiszíjgatja a nagyobb összefüggésekből.

Ezért a hiányért azonban részben kárpótol azzal, hogy mai irodalmunkat testközelből követi. Egy-egy művet a pálya egészének ismeretében és összefüggéseiben vizsgál, tudatában van a lehetőségeknek, az új fejleményt a jogos elvárás felől nézi, idegeivel is észleli azt, aminek történnie kell. Érti a táboron belüli vita szükségét is, időnként kezdeményezi is, tehát szerepe nagy lehet az érés folyamatában. A blöffök iránti ellenszenv, a társadalmiság igénye és meggyőződéssel áthatott előadása is segítheti őt ebben. Mi is ezért vitatkozunk vele őszinte megbecsüléssel.

DÉR ZOLTÁN